

В педагогических коллективах сельскохозяйственных школ ощущался кадровый голод. Согласно закону 1913 г. женщины были допущены к преподавательской работе и отныне могли занимать „должности по учебно-воспитательной части” в учебных заведениях и получать вознаграждение, как и мужчины. Правда, женщины не могли занимать должности „начальствующих лиц и воспитателей мужских сельскохозяйственных учебных заведений” [9, 55].

Таким образом, женские профессиональные учебные заведения были представлены общими и специальными школами. Девушки обучались в практических, низших сельскохозяйственных школах I и II разрядов и училищах (таких было всего два). Женских средних сельскохозяйственных учебных заведений не существовало. Для обучения взрослых использовались формы внешкольного образования: чтения, беседы, курсы, экскурсии, показательные мероприятия и т.д.

Женский труд нашел применение в различных сферах общественного производства: преподавание, земские, кооперативные и опытные учреждения, общественная агрономия, издательское дело и т.д. [10, 23-25]. Женское образование медленно, но неуклонно завоевывало свое социальное пространство и постепенно становилось одним из факторов модернизации аграрного производства.

Проблема женского образования требует дополнительного изучения в части характеристики корпуса преподавателей и учащихся, содержания и организации учебного процесса, финансирования и создания материальной базы, динамики развития и т.д. Однако анализ этих вопросов выходит за рамки данной статьи.

1. Третьяков А.В. Низшая сельскохозяйственная школа России в конце XIX – начале XX веков. – Курск, 1998.
2. Стебут И.А. Нуждается ли русская интеллигентная женщина в специальном сельскохозяйственном образовании? // Избр. соч. Т. 1. – М., 1956.
3. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Вып. XVIII: Указатель сельскохозяйственных учебных заведений. – Пг., 1916.
4. Российский государственный архив (далее - РГИА). – Ф. 741. – Оп. 1. – Д. 679.
5. РГИА. – Ф. 1278. – Оп. 2. – Д. 301.
6. Совещание по вопросу о постановке женского сельскохозяйственного образования в России // Известия министерства земледелия и государственных имуществ. Т. 1. – 1900. – № 19.
7. Просвещение. Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России / Сост. Н.Л.Петерсон. – СПб., 1904.
8. Сборник сведений по сельскохозяйственному образованию. Вып. XVI. Сельскохозяйственные учебные заведения по сведениям к 1910 г. – СПб., 1911.
9. РГИА. – Ф. 565. – Оп. 6. – Д. 25844.
10. Грудницкая Е.В. Развитие женского сельскохозяйственного образования в России: государственные меры и общественные инициативы (последняя четверть XIX - начало XX вв.): автореф. дис ... канд. истор. наук: 7.00.02. - Ставрополь, 2008.

Г.В. Кучеренко

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1943–1950 рр.)

Проблеми здобуття освіти сільською молоддю та підлітками, які пережили нацистську окупацію, в повоєнні роки набула особливої гостроти. На той час в Україні, як і в цілому в СРСР, значно переважало сільське населення, що зумовлювало створення шкіл для працюючої молоді у сільській місцевості.

Особливості розвитку та умови функціонування різних ланок загальної освіти в УРСР у повоєнний час, в тому числі й окремі аспекти освіти сільської молоді та підлітків, знайшли дотичне відображення в працях С. Міщенка [1], О. Шпортенко [2], О. Жабенка [3], О. Замлинської [4], Н. Красножон [5], Т. Терещенко [6].

Мета статті полягає в тому, щоб на основі виявленого та опрацьованого комплексу джерел та наукової літератури дослідити сутність та характер процесів, що відбувалися у сфері освіти підлітків та працюючої молоді українського села в 1943–1950-х рр. Об'єктом дослідження є сільська молодь повоєнного часу; предметом – організація її освіти.

Вже 6 липня 1944 р. вийшла постанова уряду СРСР про організацію шкіл сільської молоді [7, 250]. Навчання сільської молоді проводилося без відриву від сільськогосподарських робіт, а тому перший навчальний рік для сільської молоді визначався з 1 листопада 1944 р. по 1 травня 1945 р., тобто після сезонного закінчення більшості сільськогосподарських робіт. Надалі урядам союзних республік надавалося право, в залежності від строків сільськогосподарських робіт, визначати початок і закінчення навчального року за умови збереження загального 6-місячного строку навчання. Так, наприклад, екзамени за 1944–1945 навчальний рік були призначені з 20 квітня, з таким розрахунком, щоб до початку масових весняно-польових робіт колгоспна молодь могла завершити своє зимове навчання і взяти участь у роботі колгоспу [8, 1].

Одночасно зі створенням вечірніх шкіл працюючої молоді розроблялися нормативні документи, які мали регулювати роботу цих закладів освіти. Зокрема, було розроблено і направлено на місця положення про організацію навчального процесу, правила зарахування та випуску учнів, нормативні документи з керівництва школою, її фінансування тощо.

Спочатку, згідно з положенням, вечірні школи сільської молоді створювалися двох типів: початкові – в складі перших-четвертих і семирічні – у складі перших-сьомих класів [9, 251]. Середніми вони стали пізніше – у середині 1950-х рр. Школи організовувались у великих селах, в колгоспах, радгоспах, при МТС. Якщо кількість учнів була недостатньою для відкриття школи, створювалися окремі класи при денних загальноосвітніх школах в залежності від загальноосвітньої підготовки учнів.

У 1944–1945 навчальному році у містах і селах республіки було відкрито 705 шкіл і 500 класів вечірнього навчання. До них записалось понад 53 тис. осіб [10, 39]. Зарахування до певних класів шкіл сільської молоді відбувалося у відповідності з наявними документами про освіту. У випадку, коли

такі документи були відсутні, що було досить часто, та зважаючи на обставини воєнного часу, учні зараховувалися у той чи інший клас на основі перевірочних іспитів.

Сільська молодь охоче пішла навчатися до вечірніх шкіл. Так, перший навчальний рік в школах сільської молоді Львівської області навчалось понад 12 700 учнів, Ізмаїльської – понад 5 200, Чернівецької – понад 2 000, Херсонської – понад 1 600 осіб [11, 1]. Треба зазначити, що кількість учнів у школах сільської молоді відразу ж майже у 2 рази перевищила кількість учнів у довоєнних сільських школах дорослих [12, 315].

В цілому навчання у вечірніх школах сільської молоді з 1 листопада 1944 р. розпочалося організовано. Цю справу добре було поставлено в Чернівецькій області, де розпочали свою роботу 45 шкіл сільської молоді. Школи були укомплектовані вчителями, забезпечені приміщеннями, устаткуванням. Для них були виділені і підручники [13, 1]. Про організацію навчання у вечірніх школах Харківської області газета „Радянська освіта” 5 січня 1945 р. писала: „У Богодухівському і Харківському сільському районах навчання проходить задовільно. Районні відділи народної освіти цих районів взяли під свій контроль роботу вечірніх шкіл сільської молоді. Тут подбали про паливо для шкіл, забезпечили учнів підручниками та навчальним приладдям”.

Однак навчання працюючої молоді не скрізь було організоване належним чином. Та ж газета „Радянська освіта” повідомляла, що зовсім іншим був стан у Великобурлуцькому районі Харківської області. „За відомостями районного відділу народної освіти – писала газета, ніби й відкрито було 70 класів, а навчання проводилося лише у 2–3-х класах на район. У Вільховатському районі молодь зовсім не навчалася. У Красноградському та Вовчанському районах було виявлено біля 900 осіб молоді, яка бажала вчитися, але тут всіх бажаючих навчатися взяли на облік, провели перші організаційні збори і ... на цьому закінчили справу” [14, 1].

Проблеми в організації роботи шкіл для працюючої молоді мали місце й в інших регіонах республіки. Так, в Житомирській області у Народницькому, Брусилівському, Корнинському, Чоповицькому, Любарському районах, де завідуючі райвно відсторонилися від роботи шкіл сільської молоді, до шкіл з’явилося лише 50 % учнів. Школи не були забезпечені підручниками, гасом, лампами. Школи Любарського району, наприклад, не одержали жодного підручника.

У Старобешівському, Тельманівському, Володарському районах Сталінської (нині – Донецької) області мережа шкіл сільської молоді була розрахована на меншу кількість учнів, ніж фактично прибуло у перші дні навчання. Але в той же час у Авдіївському районі цієї ж області замість 80 учнів прийшло 20. До шкіл Дзержинського, Приморського районів не з’явився ніхто.

Переважає більшість шкіл сільської молоді не була забезпечена лампами та гасом. Незадовільно були забезпечені школи і підручниками, особливо для 5–7 класів. Чіткі вказівки уряду про безперервне забезпечення учнів шкіл сільської молоді підприємствами на місцях не виконувалося. Це сталося тому, що ряд завідуючих облвно не надавали належної уваги роботі вечірніх шкіл сільської молоді [15, 2].

Байдуже ставлення до проблем шкіл сільської молоді окремих керівників освітньої галузі не могло не турбувати педагогічну громадськість. Ось що писав про роботу вечірньої школи сільської молоді П. Лашенко – директор Луко-Мелешківської семирічної школи сільської молоді Вінницького району Вінницької області: „Школа розпочала свою діяльність восени 1946 р. У поточному навчальному році в ній навчалось 68 учнів (3–4 класів). Учні були різні за віком, у них були різні умови праці, різні умови для навчання і школа працювала за ушільненим навчальним планом (учні засвоювали тільки основний матеріал). Боротьбу за успіх навчально-виховної роботи педагогічний колектив проводив задовго до початку навчального року. Члени колективу проводили бесіди з сільською молоддю про значення школи, читали лекції для населення на педагогічні теми. І все ж колектив не відчував у своїй роботі серйозної допомоги з боку районного, обласного відділу народної освіти, обласного інституту удосконалення кваліфікації учителів та управління шкіл Міністерства освіти. Двічі на рік скликалися районні наради учителів. Але за увесь час існування школи вони не пам’ятали, щоб на них хоч раз працювали секції учителів шкіл робітничої та сільської молоді. Тим часом, на цих секціях учителі могли б одержати багато цінних вказівок та порад, поділитися досвідом своєї роботи, спільно визначити шляхи для подальшого її вдосконалення.

Наказ Міністра освіти УРСР про забезпечення підручниками учнів шкіл сільської молоді не виконувався. З вини Вінницького райвно, який мало піклувався про інтереси шкіл сільської молоді, школа в поточному році одержала лише 80 % підручників для 1–4 класів, та 60 % – для 5–7 класів. Райвно не зважало на потреби школи в забезпеченні паливом, школі доводилося бути не зовсім приемним „сусідом” масової школи, в приміщенні якої навчалися учні вечірньої школи.

„Вчителі, – писав далі П.Лашенко, – мусили використовувати методичні посібники масових шкіл (не дивлячись на розбіжність у навчальних планах). Як вкласти матеріал навчальної програми у визначену цим планом норму часу? Ні управління шкіл Міністерства освіти УРСР, ні облвно, ні обласний інститут удосконалення кваліфікації вчителів не допомагали школам у цьому. Вони самотужки шукали шляхи виконання шкільної програми, в той час як цими питаннями повинно було зайнятись Міністерство освіти УРСР” [15, 4].

Як бачимо, на селі не було знайдено форм навчальної роботи, які б повністю відповідали специфічним умовам і характеру тогочасного сільськогосподарського виробництва.

Насамперед сільськогосподарське виробництво не могло гарантувати учневі школи сільської молоді ті 25 тижнів, які були необхідні для безперервної та систематичної навчальної роботи: як правило, село або затримувалося з закінченням осінніх сільськогосподарських робіт, або мусило раніше розпочинати весняні посівні роботи. В таких умовах вечірні школи сільської молоді не могли у скорочений час вкласти увесь навчальний матеріал, великі ж перерви у навчальних заняттях відбивалися на засвоєнні знань учнями [12, 316].

Як видно з наведених прикладів, на початковому етапі функціонування вечірніх шкіл працюючої

молоді чітко проглядалися дві тенденції: по-перше, виявилось стільки бажаючих навчатися, що запропоновані місця в школах не могли задовольнити усіх бажаючих навчатися; по-друге, нерідко навіть самі працівники народної освіти ставилися до вечірніх шкіл не досить відповідально. Газета „Радянська освіта” від 23 березня 1944 р. писала: „Матеріали з місць свідчать, що в багатьох областях украї погано поставлене навчання у школах робітничої та сільської молоді. Якщо відділи народної освіти завжди можуть дати довідку про роботу тієї чи іншої початкової і середньої школи своєї області, то навпаки, вони нічого не можуть сказати про роботу шкіл робітничої і сільської молоді. В об'ївною робота цих шкіл досить стоїть поза увагою: не призначено ще спеціальних інспекторів, які б контролювали та направляли роботу шкіл робітничої та сільської молоді; школи не мають ні підручників, ні зошитів” [16, 1].

У перші повоєнні роки великою проблемою навчання у вечірніх школах робітничої та сільської молоді став відсів учнів. Так, якщо на початку 1944–1945 навчального року у вечірніх школах республіки навчалось 4 507 338 осіб, то на кінець року їх число становило 3 834 242 особи. Тобто 673 096 учнів (14,9 %) залишили навчання у вечірніх школах. У сільській місцевості відсів був більший, ніж у міській. Пояснюється це тим, що мобілізація на навчання до ремісничих училищ та фабрично-заводського навчання була проведена в основному у сільській місцевості [17, 9].

Та, незважаючи на труднощі, що мали переважно об'єктивний характер, вечірня освіта швидко набувала популярності серед працюючої сільської молоді та підлітків. Якщо в 1945–1946 навчальному році в областях України діяло 1730 шкіл сільської молоді, то в 1950–1951 навчальному році їх уже було 4020. Відповідно з 61,9 тис. до 128,4 тис. зростає і кількість учнів, які навчалися в цих школах [18, 613].

Важливою складовою частиною роботи з організації освіти дорослого сільського населення у повоєнні роки була ліквідація неписьменності і малописьменності. Особливо гостро ця проблема постала в західних та Ізмаїльській областях України, де ще в довоєнний період значна частина населення відносилася до цієї категорії. У зв'язку з таким становищем ЦК КП (б) У та РНК УРСР у грудні 1944 р. прийняли спільну постанову „Про заходи по ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення західних областей УРСР” [19, 46].

Обласними відділами народної освіти було уточнено дані обліку неписьменних та малописьменних громадян, внаслідок чого виявлено 391568 осіб, з них: неписьменних – 229929 осіб і малописьменних – 161639 осіб. В областях відбулися наради працівників міських та районних відділів народної освіти, на яких обговорювалися питання організації навчання даної категорії населення за тематикою Міністерства освіти УРСР.

Значна увага приділялася забезпеченню шкіл і гуртків з ліквідації неписьменності і малописьменності підручниками, зошитами і канцприладдям. В 1946 р. було видруковано та надіслано до західних та Ізмаїльської областей 6 назв підручників загальним тиражем 330 тисяч примірників, в тому числі: „Букварів” – 60 тисяч,

„Читанок” – 60 тисяч, „Арифметичних задачників” – 60 тисяч, „Грамастик з української мови” – 50 тисяч, „Збірників арифметичних задач” – 50 тисяч, „Географій” – 50 тисяч примірників. Така кількість підручників забезпечувала учнів шкіл та гуртків за нормою 1 : 2.

Однак, беручи до уваги контингент, очікуваний на наступний 1946 – 1947 навчальний рік, наявної кількості підручників виявилось замало. За розрахунками для мінімального задоволення потреб необхідно було додатково видрукувати 90 тисяч підручників для навчання неписьменних громадян і близько 1 млн. – для малописьменних.

У зв'язку з тим, що навчання переважної частини неписьменного і малописьменного населення (54 %) проводилось індивідуально та в гуртках силами так званих культармійців (а ця категорія освітянського активу включала, як правило, працівників клубів і бібліотек), які не мали необхідних педагогічних навиків, то методичне керівництво ними набувало першорядного значення в роботі обласних та районних відділів народної освіти західних областей. Так, в районах Станіславської (нині – Івано-Франківської) області семінари культармійців проводилися не рідше двох разів на місяць, а чотири рази на місяць громадські консультанти з числа учителів проводили з ними консультації.

Більшість активістів, залучених до роботи з ліквідації неписьменності і малописьменності, сумлінно ставилися до виконання свого громадського доручення. Селянка Г. Циган із села Слов'ятин Підгаєцького району Тернопільської області очолила гурток із 9 неписьменних жінок, які до кінця навчального року освоїли грамоту – могли читати книги і газети, писати листи. Культармієць В.С. Доран із села Запитів Ново-Яричівського району Львівської області навчив грамоті 38 чоловік неписьменних і продовжував навчати 16 малописьменних односельчан. Громадський методист О.М. Кошова із Ковельського району Волинської області керувала роботою культармійців свого села, які навчили грамоті 59 неписьменних і 12 малописьменних селян. Учителька Н.Г. Лермонтова з цього ж району організувала 17 учнів старших класів, які проводили заняття з 30 неписьменними і 12 малописьменними сільськими жителями.

Учителі і культармійці Тернопільської області, які показували добрі наслідки роботи, відзначалися грошовими преміями. В Підгаєцькому районі Тернопільської області учитель Т. Солодуха та культармійці Є. Прокопишина і М. Матвіїшина отримали премії в сумі 200 крб. В Пробіжянському районі цієї ж області преміями в 150 крб. премійовано усіх культармійців, а в Вишневецькому районі преміями від 100 до 300 крб. відзначено 9 учителів і 16 культармійців [20, 2–8].

В 1945–1946 навчальному році в Закарпатській області освітою оволодівали 9771 неписьменних і 10559 малописьменних громадян. Освіта цього регіону мала свою специфіку, оскільки навчання тут велось 5 мовами, про що можна судити з даних щодо навчання у загальноосвітніх школах. Так, навчанням українською мовою в 1945 р. було охоплено 90658 учнів, російською – 1574, угорською – 11808, румунською – 1367, словацькою – 103 учні [21, 249].

Водночас перший повоєнний навчальний рік показав і суттєві недоліки в роботі з ліквідації неписьменності і малописьменності в західному регіоні УРСР. В Глинському районі Львівської області до цієї роботи були залучені тільки учителі, яких і так бракувало, а культармійці та інші категорії освітянського активу районним відділом народної освіти до цієї справи не залучалися зовсім. Наслідком цього стало те, що з 790 облікованих неписьменних громадян району навчанням було охоплено лише 140 чоловік, а з 378 малописьменних навчалася лише 91. В Радеківському районі цієї області навіть не спромоглися налагодити обліку неписьменних і малописьменних. За даними районного відділу народної освіти в січні повинні бути охоплені навчанням 125 жителів району, в березні – 596 але насправді, виявилось, що навчається менше половини вказаних учнів [22, 2].

Навіть у Рівненській області, де за статистичними показниками план охоплення навчанням в 1945–1946 навчальному році було перевиконано (107 %), мали місце факти незадовільної організації справи. Зокрема, в місті Рівне з 89 неписьменних і 159 малописьменних жителів міста впродовж року навчалася тільки 8 осіб. А навчання неписьменних і малописьменних в Соснівському районі не проводилося зовсім. Незадовільно була організована робота в Заболотівському, Станіславському, Волехівському, Бурштинському, Коршівському районах Станіславської області.

Навчальний рік для тих, хто оволодівав впродовж року основами освіти, у квітні 1946 р. мав завершитися випускними іспитами з видачею відповідних посвідчень. Неписьменні громадяни складали іспити з української мови і арифметики, а малописьменні – ще й з географії.

Однак наміри Міністерства освіти УРСР завершити ліквідацію неписьменності і малописьменності у 1949 р. не були реалізовані. На початок 1949–1950 навчального року в західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях навіть за недосконалою системою обліку залишалось 14 966 неписьменних і 162 041 малописьменних громадян [23, 416–417].

Таким чином, в період повоєнної відбудови одночасно з відновленням економічного потенціалу реалізовувалися заходи щодо організації навчання в різних ланках освіти, зокрема створювалася мережа загальноосвітніх шкіл для працюючої сільської молоді та підлітків, які бажали без відриву від виробництва продовжити свою освіту. Одночасно велась робота з ліквідації неписьменності і малописьменності.

Робота з організації освіти для працюючої сільської молоді та підлітків здійснювалася в складних умовах повоєнної розрухи і недостатнього фінансування. Налагодження повноцінного навчання працюючої молоді стримувався дефіцитом кваліфікованих кадрів, незадовільним забезпеченням шкіл підручниками та навчальним обладнанням, а також безвідповідальним ставленням до своїх обов'язків окремих організаторів освіти.

1. Міщенко С.О. *Розвиток народної освіти УРСР в роки четвертої п'ятирічки (1946 – 1950): дис. ... канд. іст. наук.* – К., 1955.

2. Шпортенко О.М. *Розвиток освіти дорослих в УРСР (1917 – 1967 рр.): дис. ... канд. педаг. наук.* – К., 1969.
3. Жабенко О. *Розвиток державних органів управління освітою в Україні (1945 – 1947 рр.) // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України (далі – Вісник УАДУ).* – 1999. – № 4. Майборода С., Жабенко О. *Державна освітня політика України у повоєнні роки (1945 – 1950 рр.) // Вісник УАДУ.* – 2001. – № 4. – С. 187 – 195.
4. Замлинська О.В. *Культурне життя в Україні у 1943 – 1953 рр.* – К., 1995.
5. Красножон Н.Г. *Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943 – 1953 рр.): Дис. ...канд. істор. наук.* – Київ, 2002.
6. Терещенко Т.В. *Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943 – 1950 рр.): дис. ... канд. істор. наук.* – Черкаси, 2007.
7. *Постановление СНК СССР № 829 от 6 июля 1944 г. „Об организации вечерних школ сельской молодежи” // Министерство просвещения РСФСР. Народное образование. Основные постановления, приказы инструкции.* – М., 1948.
8. *Радянська освіта.* – 1945. – 23 березня.
9. *Постановление СНК СССР № 829 от 6 июля 1944 г. „Положение о вечерних школах сельской молодежи” // Министерство просвещения РСФСР. Народное образование. Основные постановления, приказы инструкции.* – М., 1948.
10. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).* – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 390.
11. *Більше уваги школам робітничої та сільської молоді // Радянська освіта.* – 1945. – 2 листопада.
12. *Народное образование в СССР. Под ред. Каирова И.А., Гончарова М.К. и др.* – М.: АПН, 1957.
13. Іваненко Ю. *Вчиться робітнича молодь // Радянська освіта.* – 1944. – 27 жовтня.
14. Іваненко Ю. *Облвно не цікавиться роботою шкіл сільської молоді // Радянська освіта.* – 1945. – 5 січня.
15. *У школі сільської молоді // Радянська освіта.* – 1950. – 24 лютого.
16. *Поліпшення роботи шкіл робітничої та сільської молоді // Радянська освіта.* – 1944. – 23 березня.
17. *Центральний державний архів виконавчих органів влади України* – Ф. 582. – Оп. 10. – Спр. 9.
18. *Народне господарство УРСР у 1959 р. Статистичний щоденник.* – К., 1960.
19. *Усунути хиби в роботі шкіл робітничої та сільської молоді (огляд листів) // Радянська освіта.* – 1946. – 30 листопада.
20. *Більше уваги заочним середнім школам // Радянська освіта.* – 1950. – 5 серпня.
21. *Довідка Закарпатського обласного відділу народної освіти про розвиток народної освіти в області від 31 липня 1946 року // Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941 – 1950. Збірник документів і матеріалів.* – К.: Наукова думка, 1989.
22. *Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник.* – К.: Статистика, 1957.
23. *Доповідна записка Міністерства освіти УРСР Раді Міністрів УРСР про ліквідацію неписьменності та малописьменності у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях УРСР від 27 серпня 1949 року // Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941 – 1950. Збірник документів і матеріалів.* – К., 1989.